

То хто був справжнім визволителем Полтави?

Два воєначальники – Зигін і Кулик, а правда – одна

23 вересня 1943 року Полтава була визволена від нацистських загарбників. Відзначаючи чергову річницю, полтавці в День міста традиційно приходять і до пам'ятника генералу Олексію Зигіну, встановленого на одній із центральних вулиць, що є своєрідним символом цієї події. Адже саме Зигіна вважають «офіційним» визволителем Полтави. Та чи був він ним насправді? І чому виявився таким живучим один із радянських міфів навіть на місцевому рівні? Спробуймо з'ясувати...

в том, что ему за отличные боевые действия по освобождению города Полтавы от немецко-фашистских захватчиков Верховный Главнокомандующий Маршал Советского

Невчасна правда

Пригадую, як кілька років тому мене викликав «на ким» один місцевий начальник. Не такий щоб і великий, але «достатній» для того, щоб довелось таки до нього піти. З'ясувалося, приводом для неприємної розмови став той самий Зигін. Точніше, моя стаття «Генерал Зигін: людина і пам'ятник» у «Полтавському віснику», у якій я мав необережність поставити під сумнів реноме генерала як визволителя Полтави. Публікація вкрай обурила місцеву ветеранську організацію, котра, не сприйнявши жодних моїх аргументів, і «сигналізувала нагору» про «нечуваний факт фальсифікації історії війни».

А сам господар кабінету дещо засумнівався: «Воно, може, й правда... Але надто вже невчасно ти про неї написав!».

Ось відтоді буквально по крихтах знову й знову збирав я відомості про генерала Зигіна і зрештою сьогодні з повною впевненістю можу сказати: крапку в цій історії постав-

лено! Інша річ, що міф про «визволителя Полтави», мабуть, житиме ще довго.

Офіційна біографія генерала: ЗИГІН Олексій Іванович (11 квітня 1896–27 вересня 1943 року) – радянський воєначальник. У роки Великої Вітчизняної війни командував кількома арміями, генерал-лейтенант. Народився в слободі Велика Мартинівка Ростовської області. Росіянин. Учасник Першої світової війни. З 1918 року – в Червоній армії. Під час громадянської війни пройшов шлях від командира загону до командира бригади. Велику Вітчизняну зустрів на посаді командира 174-ї стрілецької дивізії, яку успішно вивів з оточення. Був нагороджений орденом Леніна, йому присвоєно військове звання «генерал-майор». Командував 186-ю і 158-ю стрілецькими дивізіями, які брали участь у контрнаступі під Москвою. У червні 1942 року призначений командувачем 58-ї армії, а пізніше – сформованої на її основі 39-ї армії. У вересні 1943 року

генерал-лейтенант О. Зигін прийняв командування 4-ю гвардійською армією, яка брала участь у битві за Дніпро. Загинув 27 вересня 1943 року під час підготовки до наступу. Похований у Полтаві.

ті. Росіянин. Учасник Першої світової війни. З 1918 року – в Червоній армії. Під час громадянської війни пройшов шлях від командира загону до командира бригади. Велику Вітчизняну зустрів на посаді командира 174-ї стрілецької дивізії, яку успішно вивів з оточення. Був нагороджений орденом Леніна, йому присвоєно військове звання «генерал-майор». Командував 186-ю і 158-ю стрілецькими дивізіями, які брали участь у контрнаступі під Москвою. У червні 1942 року призначений командувачем 58-ї армії, а пізніше – сформованої на її основі 39-ї армії. У вересні 1943 року

Що саме сталося 27 вересня?

Насправді «прийняти командування» армією Зигін так і не зміг – він підірвався на міні на шляху з аеродрому на командний пункт.

Ось як згадував про це колишній командир 20-го гвардійського стрілецького корпусу, Ге-

рой Радянського Союзу Микола Бірюков:

«Увечері на наш командний пункт зателефонували зі штабу армії:

– Чим порадуєш, Миколо Івановичу? – почув дуже знайомий голос.

– Зигін? Олексій Іванович? Яким вітром?

– Призначений командувачем замість генерала Кулика.

Я доповів новому командувачу про обстановку на фронті.

З Олексієм Івановичем Зигіним ми були давні знайомі – разом командували дивізіями в Уральському військовому окрузі, потім разом во-

ювали на Західному фронті, разом виходили з оточення під Ревелем і Великими Луками.

Отже, знову разом битимемо ворога! Однак випадковості війни все повернули по-іншому. Коли наступного дня генерал Зигін зібрався їхати, я попросив його не звертати з битого шляху. Ця дорога перевірена саперами, нею вже пройшли танки і артилерія. А півтіці поки що безбезпечні...

– Іду в Бірки, і нікуди більше, – відповів він.

Години через дві зателефонував начальник штабу армії і з неприємним занепокоєнням запитав:

– Де командарм?

– Поїхав на КП.

– Дивно, його ще досі нема...

Як з'ясувалося, він таки звернув зі шляху – оглянути висотку біля села Кириаяківки, намічену під спостережний пункт. Машина підірвалася на двоярусній міні з дуже сильним зарядом... Зигін загинув».

Бірюков свідчить, що дізнався про призначення Зигіна за день до

його смерті – увечері 26 вересня. Ймовірно, саме в цей час Зигін і прилетів у район Кременчука, а оскільки це було увечері, то командарм і заночував у Бірюкова. Тому у спогадах комкора є одна неточність: він пише про те, що Зигін дзвонив йому зі штабу армії, а насправді той, певне, дзвонив з аеродрому, адже до штабу він так і не доїхав.

На користь цієї версії свідчать і спогади Микити Хрущова, який на той час був членом військової ради фронту:

«Я зараз навіть не пам'ятаю прізвища нового командувача 4-ї гвардійської. Я його не знав і, власне кажучи, так і не зміг з ним зустрітись. Він загинув. Він полетів прямо в розташування армії, і не знаю, чому не заїхав у штаб фронту. А коли з аеродрому їхав на «виллісі» у штаб армії, то цілком випадково підірвався на міні. Таким чином, якийсь час Кулик ще продовжував командувати. Сталін скипів. Він подзвонив

і дуже різко висловлював невдоволення тим, що підірвався новий командувач. Можете собі уявити: їхав на «виллісі» і наскочив на міну противника – значить, член військової ради фронту винен! Сталін дорікав мені, що я не бережу командувачів армії. А як можна вберегти? Ми всі там їздили, і солдати, і офіцери, і генерали, і маршали. Це ж війна. А де лежить міна противника – вона про це не каже».

Отже, можна не сумніватися, що Зигін прилетів у район дії армії 26-го увечері, а наступного дня загинув. Тож армією, як і пише Хрущов, продовжував командувати генерал Григорій Кулик. А самого Зигіна з почестями поховали в Полтаві, котра на той час уже була визволена від німців, як, до речі, і вся область. Отже, командарм прибув на Полтавщину вже після її визволення, під час «передішки», пов'язаної з підготовкою до битви на Дніпрі.

Із рядових – у генерали

Якщо символом визволення Полтави вважати командувача 4-ї армії, то на місці Зигіна мав би «стояти» згадуваний уже генерал Кулик. Але хто він такий?

Григорій Іванович КУЛИК – один із перших маршалів Радянського Со-

юзу, учасник громадянської війни в Іспанії, воював у фінській, а також керував військовою операцією 1939 року з «приєднання» Західної України, був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Однак невдачі перших днів війни зламали кар'єру маршала. Сталін повсякчас кидав його «на прорив», коли вже фактично нічого вдіяти було неможливо. Так, уже 23 червня 1941 року Кулик одержує наказ виїхати у штаб Західного фронту, однак сам маршал тоді ледь не потрапив у полон і лише через кілька тижнів зумів з групою бійців вийти з ото-

чення. Потім його кидали на прорив блокади Ленінграда (з яким, до речі, перед тим не впорався Ворошилов, а потім і Жуков). Зрештою, саме Кулика зробили «крайнім» і за невдачу в Криму, хоча коли маршал прибув туди, війська уже втратили будь-яку подобу організованих формувань і єдине, що він встиг зробити – організувати евакуацію з якнайменшими втратами.

Однак і тут за все довелося відповісти Кулику. Тим паче що до вождя перший пробився Мехліс, котрому, як представнику ставки, треба було на когось звалити всю вину...

Уже після смерті Сталіна військова прокуратура, яка вивчала справу Кулика, зажадала висок Генштабу з приводу подій під Керчу в листопаді 41-го, який лише підтвердив безпідставність обвинувачення Кулика: «В умовах, що склалися, командування керченського напрямку, а також колишній маршал Кулик з наявними і дуже ослабленими силами й засобами утримати місто Керч і змінити хід бойових дій на нашу користь не могли...».

Але тоді, восени 41-го, Сталін думав по-іншому. Здача Керчі йому знову здалася зрадою, і

в том, що ему за отличные боевые действия по освобождению города Полтавы от немецко-фашистских захват-

Кулика віддали під суд. 16 лютого 1942 року військова колегія Верховного Суду (трійка під головуванням сумнозвісного Ульріха) визнала його винним у невиконанні наказу: маршала розжалували, позбавили всіх нагород, але, на щастя, не розстріляли...

Утім, є тут ще одна дуже цікава річ. З рішення суду виходило, що Кулика розжалували до... рядового (та й навряд чи могли людину, позбавлену всіх (!) бойових нагород, залишити генералом). Але коли в квітні 1943-го про Кулика (після його неодноразових звернень до Жукова) знову «згадали» й доручили командувати 4-ю гвардійською армією, Головнокомандувач Сталін навіть присвоїв колишньому маршалу чергове військове звання... генерал-лейтенанта. Деякі дослідники схильні вважати: в Кремлі просто «забули», що Кулик – рядовий і «черговим» для нього було б звання «єфрейтор». Та цю помилку через місяць виправили, ухваливши «заднім числом» відповідну постанову про присвоєння рядовому Кулику звання генерал-майора. А генерал-лейтенантом він уже був!

На полтавській землі

Те, що 4-а армія була гвардійською, говорить само за себе. І те, що командувати нею доручили Куликові, – так само. Утім, для нас важливо й те, що наступала вона саме на полтавському напрямку, звідки був родом і сам колишній маршал. Очевидці згадували, як хвилювався напередодні Кулик.

Коли колона просувалася вночі, він раз у раз перепитував начальника штабу: «То ми вже на полтавській землі чи ні?». Під ранок йому доповіли: «На полтавській...». Кулик зішшов з авто, зірвав якусь травинку і довго йшов мовчки... Кажуть, коли генерал знову сів у машину, очі в нього блищали...

Ось що згадував про ті дні – напередодні визволення Полтави – командувач 20-го стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії Микола Бірюков:

«21 вересня на наш командний пункт, щойно розгорнутий у одному зі спалених німцями полтавських сіл, прибули маршал Жуков і командувач

армії Кулик. Вислухавши мою розповідь про те, що противник призупинив відхід і намагається закріпитися на вигідному рубежі на берегах Ворскли, генерал запитав:

– Твоє рішення?

– Доцільніше звузати смугу наступу і проривати фронт у напрямку Шишаків. Оборона там підготовлена поспіхом і не витримає концентрованого удару...

«Я ні в чому не винен»

Повернення до Москви нічого доброго Кулику не дало. Хоча опала, здавалося, закінчилася, і Кулика (вперше за всю війну!) навіть нагородили орденом Червоного Прапора. У червні 1944 року постановою Президії Верховної Ради СРСР йому «повернули» ще три ордени Червоного Прапора і два ордени Леніна, а в лютому 1945-го нагородили третім орденом Леніна. На цей час Кулик був заступником начальника ГУ формування і комплектації військ Червоної армії. Та коли переможні салюти вже відгрімали, за Кулика знову «взялися». Кажуть, у Кремлі не сподобалися деякі «оцінки» колишнім маршалам підсумків війни, які той відкрито висловлював у приватних розмовах. Найвішній і прямий Кулик все ще не міг уявити, що в СРСР геть усі були «під ковпаком», а розмови навіть у номерах готелю прослуховувалися. Під формальним приводом «за бездіяльність» Кулика знову понизили до генерал-майора і навіть виключили з партії, що було особливо небезпечним у ті роки. Утім, безпартійний Кулик якийсь час ще працював заступником командувача Приволзького військового округу, але 28 червня

Кулик подивився на маршала, той схвально кивнув: «Давай!» І все справді відбулося, як ми й передбачали...».

Кажуть, Кулика тоді було не впізнати. В боях під Полтавою він, незважаючи на протести підлеглих, сам «ліз» у окопи, лягав за кулемет, генерала доводилося ледь не за мундир хапати, щоб він сам не кинувся в атаку!

Здавалося, найгірше вже позаду. Але коли армія дійшла до Дні-

про, Кулика вже вкотре... відкликали до Москви. Кажуть, за нього «замовив слово» представник ставки Микита Хрущов, який, з одного боку, відчував певну провину перед колишнім головним артилеристом країни, а з другого – йому не зовсім подобалося те, що Кулик «плутався під ногами», мав на все власну думку, забуваючи інколи, що він уже не маршал...

1946 року генерал-майора відправили у відставку.

Тим часом Сталін «орієнтував» своїх поплічників Берію і Меркулова на самого Жукова, який почав видаватися вождеві надто популярним у народі. Причому самого Жукова ніби й не чіпали (Сталін усе обставив так, наче маршала переслідують Берія, а сам він, навпаки, захищає). Однак «паралельно» почали арештовувати генералів з оточення Жукова. Кільце, як то кажуть, замикалося. Наприкінці 40-х потрапив у нього і відставний Кулик, котрий якось у Москві зустрівся зі своїм колишнім товаришем генералом Василем Гордовим (це він став прототипом одного з героїв п'єси Корнійчука «Фронт»). Бойові побратими добряче випили в готельному номері, згадали війну, заговорили про Сталіна, Жукова...

А за кілька днів їх обох і колишнього підлеглого Гордова – генерала Пилипа Рибальченка заарештували. Про те, що пережив у ті дні Григорій Іванович, свідчить хоча б такий факт: 23 серпня 1950 року перед членами військової колегії Верховного Суду СРСР стояв високий згорблений... дід з чотирма (!) вибитими зу-

бами, який насилу зміг вивести з себе: «Я ні в чому не винен...». Наступного дня Кулика, Гордова і Рибальченка розстріляли. Так закінчилося життя людини, яка брала участь у п'яти (!) війнах, п'ять разів була поранена, а загинула від пострілу ката в потилицю.

Але й після смерті Сталіна правду про Григорія Івановича навіть рідним вдалося дізнатися не відразу. Спершу їм прислали відписку, що... «відбуваючи покарання, Г. І. Кулик помер 8 січня 1954 року». Лише після звернень до маршала Жукова, який на той час став міністром оборони, справа зрушила з місця. 28 вересня 1957 року постановою Президії Верховної Ради СРСР Григорія Івановича Кулика було реабілітовано, йому «повернули» всі нагороди, звання маршала і Героя Радянського Союзу.

Але й після смерті Сталіна правду про Григорія Івановича навіть рідним вдалося дізнатися не відразу. Спершу їм прислали відписку, що... «відбуваючи покарання, Г. І. Кулик помер 8 січня 1954 року». Лише після звернень до маршала Жукова, який на той час став міністром оборони, справа зрушила з місця. 28 вересня 1957 року постановою Президії Верховної Ради СРСР Григорія Івановича Кулика було реабілітовано, йому «повернули» всі нагороди, звання маршала і Героя Радянського Союзу.

І, нарешті, про «фальсифікації»

А тепер уявімо собі післявоєнну ситуацію. Кулика нема – його ніби ніколи й не було на цій землі (єдине, в чому дали маху сталіністи – забули повернути стару назву Парасковіївка селу в Полтавському районі, яке ще напередодні війни на честь земляка назвали Куликове). Тим часом у Полтаві була могила генерала Зигіна – командарма 4-ї гвардійської, яка визволяла Полтавщину. Ніхто, звісно, й не згадав, що фактично це було лише на папері (наказ про призначення вийшов 22 вересня, потрапив генерал, як ми з'ясували, на Полтавщину лише 26-го увечері, а наступного дня загинув). Та саме він автоматично став «визволителем» Полтави і Полтавщини. Причому в багатьох джерелах ще й досі стверджується, ніби Зигін навіть загинув... визволяючи саме Полтаву! Годі й казати, що більшість пересічних полтавців досі так і вважала...

Адже на честь генерала Зигіна у Полтаві названо вулицю і площу, а 1957 року йому встановлено ще й

пам'ятник на центральній вулиці міста – Жовтневій. Отже, коли Кулика реабілітували, цей пам'ятник уже стояв, вулиця й площа були, тож ніхто з місцевих партійних вождів не ризикнув тоді «ворушити» небезпечну тему. Тим паче що й самого Кулика реабілітували «тихо», без особливого розголосу...

Здавалося б, за часів незалежності України справедливість переможе і маршал-земляк буде належно у Полтаві пошанований. Справу цю, мабуть, мали б ініціювати самі ветерани, однак їхню думку, як правило, «репрезентують» ветеранські організації, керівники яких зазвичай жодної історії, окрім «радянської», на жаль, не сприймали і не сприймають, а будь-які спроби сказати нарешті правду про ті чи інші факти або конкретних людей називають «фальсифікаціями». Читаю гнівний відгук на давню публікацію в «Полтавському віснику»: «В своем неумном стремлении переписывать историю автор замахнулся на святая святых... Призывает к разрушению памятников... На nive

истории хочет посорить украинский и русский народы...». Мовляв, в історії визволення Полтави хоче «заміняти» росіянина Зигіна на українця Кулика. Бач, куди гнуть! І вже й справді подумаєш: а може, правда таки буває «невчасною»? Може, до неї ще треба дорости?

Але факти залишаються фактами. Генерал Зигін, який був на полтавській землі лише один день і в жодних боях тоді участі не брав, прославився саме як «визволитель Полтави», упокоївся тут і має «свій» пам'ятник, вулицю і площу... А маршал Кулик, який народився на полтавській землі, визволяв Полтаву і Полтавщину, досі залишається «розжалуваним маршалом», і достеменно невідомо навіть, де він похований. Вважається, що на кладовищі Донського монастиря в Москві – у братській могилі разом з іншими розстріляними генералами. На довгі роки забутий земляками...

Віталій СКОБЕЛЬСЬКИЙ.